

LANCET DERGİSİ "IRKÇILIK, YABANCI DÜŞMANLIĞI, AYRIMCILIK VE SAĞLIK" SAYISI ÜZERİNE NOTLAR

Cavit Işık YAVUZ *

Öz: Giderek sağlıkta eşitsizlikler literatüründe daha fazla kendine yer bulan ırk ayrımcılığı bu özellikleriyle geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu yazıda günümüzün önemli sağlık eşitsizliği nedenlerinden olan ayrımcılıkla ilgili Lancet dergisinde 2022 yılında yayımlanan "İrkçilik, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve sağlık" başlıklı özel sayıda yer alan bazı makaleler özetlenmiştir.

Anahtar sözcükler: sağlıkta eşitsizlik, ayrımcılık, sağlık hizmetleri

Notes on the Lancet series 'Racism, xenophobia, discrimination and health'

Abstract: *Racial discrimination, which has increasingly found its place in the literature on health inequalities, covers a wide area with these characteristics. This article summarises some of the articles in a special issue on discrimination, one of the most important causes of health inequalities today, entitled 'Racism, xenophobia, discrimination and health', which was published in the Lancet in 2022.*

Key words: *health inequalities, discrimination, health services*

Sağlık alanındaki eşitsizlikler giderek daha fazla konu edilmesine karşın bu eşitsizliklerin toplumsal temelleri daha az görünür olmaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin bir sonucu olan ayrımcılık, eşitsizlikleri daha çok besleyerek kimi zaman ideolojik işlevler de görmektedir. Ayrımcı yaklaşımlar ve ayrımcı ideolojiler sağlığı, sağlık hizmetlerini etkilediği kadar politikaları, bilimi, araştırmaları, yaklaşım ve yorumları da derinden etkilemekte, farklı biçimler olsa da temel nedenlerinin "tarihi güç yapılarını sürdürme çabalarında" yattığı belirtilmektedir (**Devakumar ve ark. 2022**). Ayrımcılığın en karmaşık türlerinden biri olarak ifade edilen ırk ayrımcılığı da bu ideolojik işlevler yanında yapısal özellikler de barındırır (**Kayhan, 2018**). Bu yapısal özellikler kategorik olarak ırk ayrımcılığını üç ana yapıda tanımlamaktadır: Kurumsallaşmış ırk ayrımcılığı (yapısal da denebilir), kişisel olarak aracılık edilen ırk ayrımcılığı ve içselleştirilmiş ırk ayrımcılığı (**Zencir ve Çiçeklioğlu, 2018**). Giderek sağlıkta eşitsizlikler literatüründe daha fazla kendine yer bulan ırk ayrımcılığı bu özellikleriyle geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu yazıda Lancet dergisinin konu ile ilgili bir sayısı özelinde ana akım literatür gözden geçirilmiştir.

Lancet dergisi 2022 yılında "İrkçilik, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve sağlık" başlıklı bir özel sayı yayımlayarak konuyu çeşitli yönleriyle ele almıştır. Geniş bir literatür taramasıyla ve kavramsal yaklaşımlarla içeriklendirilen sayıda, farklı boyutlar ele alınmış ve irdelenmiştir. Sayıda makalelerde ele alınan konuya ilişkin tanımlar ve kavramsal çerçeveye detaylarıyla yer verilmiştir. Kavramsal çerçeve incelendiğinde yapısal ayrımcılığın bu çerçevenin odağını ve çekirdeğini oluşturduğu, bu odağı çevreleyen katmanlar olarak; kurumlar ve sistemlerin (eğitim, istihdam, adalet, barınma vb), sağlık sisteminin yer aldığı, dış katmanlar olarak da mekânsal ayrımcılığın (hava kirliliği, toksik atıklar, yeşil alanlara erişim vb), toplulukların (kimlik ya da çeşitli ortaklıklar temelinde fiziksel mekânda ya da sanal olarak bir arada bulunan gruplar), davranışsal, psikolojik ve fizyolojik tepkileriyle bireylerin oluşturduğu izlenmektedir (**Devakumar ve ark. 2022**). Bu kavramsal yaklaşımda katmansal yapının, birbiriyle kesişen baskı sistemleri oluşturarak dış katmanda yer alan toplum ve bireysel düzeyde etkileri, konunun ve yaklaşımın özeti olarak değerlendirilebilir. Makalede ayrıca kavramsal çerçevede kullanılan bazı tanımlar, paylaşılmıştır. Sağlık alanında bu kavramların nasıl ele alındığını görmek açısından tanımların bazıları aşağıda paylaşılmıştır:

*Hacettepe ÜTF Halk Sağlığı Anabilim Dalı (ORCID No: 0000-0001-9279-1740)

Geliş Tarihi / Received : 29.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 14.06.2024

Ayrımcılık: İrk, din, milliyet, fiziksel durum, cinsiyet, cinsel yönelim, sınıf veya sosyal statü gibi özellikler ya da algılanan kimliklerin bazı yönleri nedeniyle, bir gruba veya bireye karşı olumsuzluk içeren farklı muameleler veya sonuçlardır.

Etnik köken: Konuşulan dil, değerler, kültürel faktörler, davranışlar ve ataların coğrafi konumları gibi özelliklere dayanan sosyal bir yapıdır. İrksal ve etnik kategoriler arasında örtüşme vardır, çünkü sosyal özellikleri paylaşan insan gruplarının fiziksel fenotipleri de paylaşması olasıdır.

Azınlık: Kimliklerinin hedef alınması yoluyla hem kolektif kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal güçleri aşındırılan bireyler ve topluluklar olarak tanımlanmaktadır.

İrk: Kişinin fiziksel görünümüne ve soyuna dayanan, sosyal olarak inşa edilmiş bir sınıflandırmadır. İrkin anlamı ve kategorileri, zamana, yere ve bağlama göre değişebilir. İrksal hiyerarşiler, biyolojik olarak temelsiz olmasına rağmen, üstünlük ve aşağılık oluşturmak, kaynaklara ve insan haklarına erişimi belirlemek için bir mekanizma olarak kullanılmıştır.

İrkçilik: İrksal kategorilere dayanan yerleşik bir hiyerarşiye göre güç ve ayrıcalık sağlayan örgütlü bir sistem. İrkçilik, hiyerarşinin tepesindekilerin haklarını, gücünü ve geçim kaynaklarını korumak için işler ve kişiler arası, kurumsal ve yapısal olarak alt kategorilere ayrılır. Kişiler arası ırkçılık bireyler arasında gerçekleşir. Kurumsal ırkçılık, kurumsal politika ve uygulamaların ırk temelli ayrımcılığa yol açtığı durumlarda ortaya çıkar. Yapısal ırkçılık, ırkçılığın diğer biçimlerinin merkezinde yer almaktadır ve ırksal eşitsizliği sürdüren ve kalıcılaştıran makro düzeydeki süreçleri ve sistemleri tanımlamaktadır.

Yabancı düşmanlığı (Xenophobia): Yabancı olarak kabul edilenlere karşı korku ya da nefret duyma ya da ayrımcılıktır.

Yazarlar bu tanımlar çerçevesinde oluşturdukları kavramsal modelin 6 ilkeyle şekillendirildiğini belirtmektedirler. Bunlardan ilki sağlığın ve sağlıkta eşitsizliklerin statik risk faktörleri ve davranışlar tarafından değil, aktif süreçler tarafından belirlenmiştir. Buna göre bu süreçler güç yapıları içinde var olan karmaşık ekosistemlerde meydana gelmekte, toplumların farklı seviyelerini etkilemekte ve sonuç olarak yaşam seyri boyunca biyolojiyi etkilemektedir. Yazarların makalede vurguladığı ikinci prensip,

ABD toplumundaki eşitsizlikleri ve bunun yapısal nedenlerini vurgulayan ve siyah akademisyenler ve aktivistlerden doğduğuna değinilen “eleştirel ırk teorisinin” (critical race theory) esas alınmasıdır. Bu teorisinin kast, etnik köken, yerlilik, göçmenlik statüsü, ırk, din ve ten rengine dayalı ayrımcılığın sağlığı nasıl etkilediğini anlamada yardımcı olabileceğine dikkat çekilmektedir.

Üçüncü prensip ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın yapısal meseleler olduğu, bireysel inançlar ya da ideolojinin buzağının sadece görünen kısmını temsil ettiği. İrkçilik, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığı belirleyen yapısal süreçler, yazarların oluşturduğu katmanlı yapının merkezinde yer almakta, toplumun katmanlarına nüfuz etmekte ve azınlıklaştırma, sağlıksızlık ve sağlık eşitsizliklerine yol açmaktadır. Diğer tüm ayrımcılık biçimleri bu yapısal düzeyden kaynaklanmaktadır. Dördüncü prensip ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın temelinde ayırım ve hiyerarşik güç kavramlarının bulunmasıdır. Ayırımın, insanların kendilerini doğadan, hayvanlardan ve diğer insanlardan farklı varlıklar olarak görmesi anlamına geldiği belirtilmekte ve insanların kategorize edilmesi için bir ön koşul olarak tanımlanmakta ve ötekileştirmenin bu şekilde gerçekleştiğine değinilmektedir.

Yazarlar beşinci prensipte makalede görselleştirdikleri kavramsal modellerinde katmanların kesişimselliğini vurgulamaktadırlar. Bu kesişimsellik toplumun çeşitli katmanlarını kesen bir ok olarak temsil edilmekte, azınlıklaştırma ve ayrımcılığın kendi tarihsel ve yapısal bağlamlarında işleyen çoklu güç sistemlerinin bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Altıncı prensip ayrımcılığın kişiyi yaşam evresine bağlı olarak farklı şekilde etkilemesi ve geçmiş nesillerin koşullarının bireylerin bugünkü refahını etkilemesi, sağlık sonuçlarının çocukluk ve ergenlikten çok daha sonra, uzun bir gizli dönemden sonra ortaya çıkabileceği ve bunun da ilişkilendirmeyi metodolojik olarak zorlaştıracağına göz önüne alınması gereğidir. Yazarlar nesiller arası sonuçların mevcut sağlık ve sağlık eşitsizliklerini şekillendirmede tarihsel bağlamın ve tarihsel travmanın önemini de vurguladığına değinmektedir.

Sayıdaki bir diğer makalede Selvarajah ve arkadaşları, bu karmaşık mekanizmalara psikolojik, davranışsal ve fizyolojik olarak nasıl tepki verildiğini ve nasıl içselleştirdiğini ele almakta ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın dünya genelinde her

yaştan bir dizi sağlık sonucunu etkilediğini belirtmektedirler. Makalede öne çıkan değerlendirmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (**Selvarajah ve ark., 2022**).

Ayrımcılık, stres aracılığıyla kısa ve uzun vadeli biyolojik değişikliklere neden olur. Epigenetik değişikliklerle de bir neslin maruz kaldığı ayrımcılığın olumsuz sağlık etkileri sonraki nesillere aktarılabilir. Ayrımcılığa verilen biyolojik tepkilerin sağlık açısından önemi üzerinde yeterince durulmamaktadır.

- Ayrımcılık, çevresel etkilerle de sağlığı olumsuz etkiler. Hava kirliliğinden konut koşullarına, gıda kirliliğinden şiddete birçok çevre sorunu ayrımcılıkla derinleşen etkiler ortaya koyar.
- COVID-19 pandemisi ve iklim değişikliği, toplumun her düzeyinde azınlıklaştırılmış nüfusları olumsuz olarak etkilemektedir.

Yazarlar makalelerinde ayrımcılığın sağlık etkilerine ilişkin yapılan çok sayıda çalışmayı da gözden geçirmekte ve sağlık sonuçlarını aşağıdaki başlıklarda gruplamaktadırlar:

1. Gebelik ve doğum etkileri

Düşük doğum ağırlığı

Erken doğum

Doğumsal anomaliler

Ölü, doğum, prenatal, neonatal ve bebek ölümleri

Gebelikteki stres nedeniyle bebekte hormonal yapı bozuklukları

2. Annede etkiler

Doğum öncesi bakıma erişememe

Anne ölümleri

Doğum sonrası depresyon

Düşükler

Cinsel şiddete maruz kalma

Emzirme sorunları

3. Çocukluk ve ergenlik

Ruhsal sorunlar

Cinsel gelişim ve davranış sorunları

Astım

Alkolizm

4. Yetişkinlik

Ruhsal sorunlar

Cinsel sağlık ve üreme sağlığı sorunları

Kronik hastalıklar (Hipertansiyon, diyabet, kalp krizi, kanser riskinde artış, astım vb)

Yazarlar yaptıkları geniş literatür taramasında öne çıkan bu etkilere ilişkin şu yorumu yapmaktadır: *"Bu sağlık eşitsizliklerine ilişkin çok sayıda kanıtta rağmen, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık potansiyel olarak değiştirilebilir risk faktörleridir; kast, etnik köken, göçmenlik statüsü, yerlilik, ırk, din veya ten rengi kategorilerinden ziyade jeopolitik ekonomik güç ilişkilerine bağlıdır. ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık başlı başına sosyal, siyasi ve kültürel bir kriz teşkil etmekte ve dünya genelinde sosyal uyumu ve kapsayıcılığı parçalayıp zayıflatmaktadır. Kaynak kullanımı ve sermaye birikiminin iklim ve ekosistemler üzerindeki derin etkileri önümüzdeki on yıllarda ortaya çıktıkça, COVID-19'u takip edecek afet ve acil durumlarda ayrımcılık, özellikle kaynakların az olduğu ortamlarda azınlıklaştırılmış insanların karşılaştığı krizleri şiddetlendirmeye devam edecektir."*

Lancet dergisinin özel sayısındaki diğer bir makale ise "ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın sağlık ve sağlık bakım sistemleri üzerindeki sonuçlarıyla yüzleşmek" başlığını taşımaktadır. Bu makalede yazarlar ırkçılığın sağlık üzerindeki olumsuz etkileriyle mücadele etmek için mevcut önlemlere kıyasla çok daha geniş, derin ve dönüştürücü eylemlere ihtiyaç olduğunu vurgulamakta ve bunun için öneriler getirmektedirler. Makaledeki vurgulardan biri yapısal ve kurumsal nedenleri ve bunların meydana geldiği tarihsel, ekonomik ve siyasi bağlamı dikkate almak gereğidir. Yazarlar "ayrımcı ideolojileri norm olarak teşvik eden ve bunların önemini inkâr etmeye devam eden toplumlarda" yaşandığını, ayrımcılığın ortadan kaldırılması için sosyoekonomik iyileşmenin önemli ancak yeterli olmadığını, sağlık sonuçlarında iyileşme sağlamak için, küresel sağlığın belirleyicisi olarak ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedirler (**Abubakar ve ark.2022**).

Sayıdaki bir diğer makalede ırkçılık ve sağlık keşişimi ile ilgili ten rengi, din, yerlilik, kast ve etnik kökenle ilgili farklı yönleri vurgulamayan Shannon ve arkadaşları da vaka çalışmaları aktarmaktadır (**Shannon ve ark., 2022**). Bu amaçla beş vaka aktarılmıştır. Bu makalede ve diğer makalelerde üstünde önemle durulan keşişimselliğin, eşitsizliklerin tek ya da farklı

faktörlerin bir sonucu olduğu fikrini reddeden, bunun yerine eşitsizliklere neden olan ve karşılıklı olarak birbirini oluşturan süreçler arasındaki ilişkilere odaklanan bir yaklaşım olduğu dikkati çekmektedir.

Makalede yer verilen ilk vaka çalışması "Avustralya: Irkçılık, Yerlilik ve Sömürgecilik" başlığını taşımaktadır ve Aborijin annelerin ırkçı ve ataerkil yerleşimci sömürgeci sistem nedeniyle maruz kaldıkları olumsuz sağlık ve sosyal yaklaşımları incelemektedir. İncelemede Aborijin kadınların bilgileri, kültürleri ve kimlikleri nedeniyle modern Avustralya'ya aykırı olarak konumlandırıldığı ve bu nedenle de bu kadınların "kendilerinin ve çocuklarının sağlıksızlığının mimarları" gösterildiği belirtilmektedir. Vaka çalışmasında bu olgu kesişen baskı eksenleri (yerleşimci sömürgecilik, yerli halka karşı ırkçılık, ataerkillik ve cinsiyetçilik), ırkçılığın ve diğer baskı biçimlerinin işlediği düzeyler (yapısal, bilgi sistemleri, kurumsal, bireysel) başlıklarında değerlendirilmekte, sağlık etkilerine ve yapılabileceklerle değinilmektedir.

İkinci vaka çalışması "Brezilya: ten rengi ve ölümcül polis şiddeti" başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta şiddetin ırksal kesişimleri irdelenmektedir. Vakada belirtilen istatistiklere göre 2018 yılında Brezilya'da cinayet kurbanlarının %75-8'i ve ölüme neden olan polis şiddeti kurbanlarının %75-4'ü siyahtır (kendini siyah ve kahverengi olarak tanımlayan, Pardo olarak da bilinen kişiler). Bu vakada da değerlendirmeler ilk vakada belirtilen başlıklara benzer başlıklarda yapılmıştır.

Üçüncü vaka çalışmasının başlığı "Güney Afrika: yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve COVID-19'a toplum öncülüğünde verilen yanıtlar" olarak belirlenmiştir. Bu vakada COVID-19 etkileri kesişimsellik yaklaşımıyla incelenmiştir. Vakada kesişen baskı eksenleri, yabancı düşmanlığı ve vatandaşlığın olduğu ülkeye dayalı ayrımcılık, göçmenlik, ırk ve ten rengi, sınıf, sömürgecilik başlıklarında belirtilmiştir. Vakada COVID-19 pandemisi sonrasında alınan önlemler, yardımlar, işsizlik, yaşanan gerilimler, kaynakların dağılımına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

Makaledeki dördüncü vaka Avrupa ve Kuzay Amerika'dandır ve başlığı "Avrupa ve Kuzey Amerika: İslamofobinin sağlık hizmetlerine erişim üzerindeki etkisi" olarak geçmektedir. Bu vakada dini ayrımcılık ele alınmakta ve sağlık hizmetlerine erişim açısından incelenmektedir. Vakada İslamofobi şöyle tanımlanmıştır: "İslamofobi -Müslümanlara yönelik sosyal damgalama- yabancı düşmanlığı, İslam'ı

uygulayanlara karşı dini ayrımcılık ve çoğunlukla Orta Doğu veya Güney Asya kökenli insanlara yönelik ırkçılığın bir kombinasyonunu ifade eden farklı bir yapıdır". Dini ayrımcılığın biçimlerinin, söz konusu dine duyulan nefret kadar, insanların inançlarından bağımsız olarak algılanmasıyla da ilgili olduğu vurgulanmakta, algılanan din ve güçle ilgili çeşitli ötekileştirici faktörlerin (dilsel, kültürel ve sosyoekonomik faktörler gibi) üst üste binen bir ayrımcılık oluşturduğu vurgulanmaktadır.

Son vaka çalışması "Hindistan: kast, toplumsal cinsiyet ve güvenli annelik programlarına erişim" başlığını taşımaktadır. Bu vakada anne ve bebek sağlığı açısından önemli sağlık hizmetlerine toplumsal olarak dışlanmış kastların erişimine dair yürütülen bir program örneğinde sorun irdelenmektedir. Bu vakada kadınların cinsiyetlerine dayalı bir ayrımcılığın yanında buldukları kast nedeniyle de ayrımcılığa yoğun olarak maruz kalmaları, bunun kesişimsellik yaklaşımıyla ele alınması öne çıkmaktadır.

Lancet dergisinde 2022 yılında yayımlanan "İrkçilik, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve sağlık" başlıklı özel sayıda yer alan ve bu yazıda özetlenmeye çalışılan makaleler belirli bir kavramsal yaklaşım oluşturarak bu kavramsal yaklaşım ekseninde konuyu ele almaktadır. Bu kavramsal yaklaşımın bileşenleri ırk ayrımcılığının sağlık alanındaki etkilerini ele almanın ne denli karmaşık ve politik olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Abubakar, I. ve ark.** (2022). *Confronting the consequences of racism, xenophobia, and discrimination on health and health-care systems*. *Lancet* 2022; 400: 2137-46
- Devakumar, D. ve ark.** (2022). *Executive summary*. *Lancet*, Published: December 10, 2022 DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)02485-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)02485-0)
- Devakumar, D. ve ark.** (2022) *Racism, Xenophobia, Discrimination, and Health-1. Racism, xenophobia, discrimination, and the determination of health*. *Lancet*, 400: 2097-108.
- Kayhan, A.** (2018). *Toplumsal eşitsizliğin kesişme noktaları: Ayrımcılık*. *Toplum ve Hekim* 33(1):45-51.
- Selvarajah, S. ve ark.** (2022) *Racism, xenophobia, and discrimination: mapping pathways to health outcomes*. *Lancet*, 400: 2109-24.
- Shannon, G. ve ark.** (2022). *Intersectional insights into racism and health: not just a question of identity*. *Lancet*, 400: 2125-36
- Zencir M., Çiçeklioğlu, M.** (2020). *Sağlık hizmetlerinin kullanımında ayrımcılık*. *Toplum ve Hekim* 35(2):143-152.